

ANNA ZELENKOVÁ

**METODOLOGICKÉ REFLEXIE A VÝCHODISKÁ
ČESKO-SLOVENSKÝCH A SLOVENSKO-ČESKÝCH
LITERÁRNYCH VZŤAHOV**

„... nikde sa nemožno tak popáliť a protirečiť si ako tu.“
Alexander Matuška, 1938

Abstract

The paper describes the terminology and determines the content of Czech-Slovak literary relations as new conditions were created for the study of these processes following the division of Czecho-Slovakia. Particular emphasis is placed on the examination of mutuality and non-mutuality as an integral part of linguistic-literary and cultural-geographical research. Whereas the Czechs in the 19th century regarded mutuality as a medium of support for a unified nation, the Slovaks saw mutuality as a means of emancipation. The new methodological incentive involved in the research is imagology, i.e. comparative study which analyses stereotypes and myths in the reciprocating dialogue. Examples from literary history reveal that in the Czech-Slovak relation the „neighbour's image“ has often been suppressed and „otherness“ was transposed to cultural unity.

Key words

Czech-Slovak literary relations ■ mutuality and non-mutuality ■ imagology ■ comparative literary studies

Česko-slovenské a slovensko-české kultúrne a literárne vzťahy sa dnes už musia analyzovať z hľadiska dvoch blízkych národov, existujúcich v samostatných štátoprávných útvaroch. Väčšinou sa charakterizoval rozdielne chápaný vzťah dvoch hodnotovo autonómnych jednotiek, ktorých historický vývoj bol ovplyvnený politickými, sociálno-ekonomickými a ideovými aspektami, ale súvisel s veľkou etnickou a jazykovou blízkosťou. Slovenský a český vývoj, samozrejme, vyplýval aj z rozdielnych podmienok v Rakúsku a v Uhorsku, ale na oba pôsobil silný slovanský partikularizmus, ktorý bol posilňovaný prirodzeným procesom národnostného a štátotvorného formovania. Česi patrili ku kul-

túrne a hospodársky vyspelejším národom habsburskej monarchie, no Slováci museli pod národnostne a sociálne netolerantným uhorským útlakom ťažšie bojovať o prirodzené právo na sebaurčenie a emancipáciu. Aj z toho vyplývala určitá jednosmerne pôsobiaca asymetria v chápaní česko-slovenských vzťahov a rozdiel v chápaní národnej literatúry. Najmä v staršej literárnej historiografii sa ustálila zjednodušujúca schéma, že na jednej strane stála česká integračná snaha a naopak, na druhej slovenská „odstredivá“, autonómna jazyková tendencia, že slovenská strana preferovala prvok partnerstva a spolupráce, ale český prístup sa častokrát charakterizoval ako postoj z protektorskej pozície „staršieho a rozvinutejšieho“ brata. Vedomie jazykovej príbuznosti, ktoré sa zvyraňovalo spoločným slovansko-neslovanským priestorom v strednej Európe a ktoré súviselo s blízkosťou oboch kultúr, viedlo až k úvahám o analogickej, historickým vývojom prerušenej identite. Ale na druhej strane vyvolávalo dané „nebezpečenstvo príbuznosti“ aj možnosť hrozby etnickej (najmä jazykovej) asimilácie a mohlo tak posilňovať dezintegračné tendencie, alebo dokonca mohlo vyvolávať až odmietavé reakcie, čo sa prejavovalo počas celého 19. storočia a aj na začiatku 20. storočia a neprestalo pôsobiť ani po roku 1918 v spoločnom štátoprávnom usporiadaní. Práve susedstvo, jazykovú a etnickú blízkosť a aj dlhoročné spolužitie v jednom štáte považovali historici za určité variabilné konstanty v česko-slovenských vzťahoch, ktoré ovplyvňovali chápanie vlastnej identity a komplementárnu tendenciu k spájaniu sa alebo k rozdeľovaniu.¹

Pri riešení problematiky česko-slovenských vzťahov² sa používala terminológia, ktorá v jednotlivých historických obdobiach odrážala viaceré ideové koncepcie – vzájomnosť, súvzťažnosť, spolupatričnosť, kontext, spoločenstvo, zhoda, jednota a pod. – a táto pojmová neutrálnosť niekedy viedla až k takým metaforickým označeniam ako „dvojspev“ (A. Matuška),³ „literárne dvojobra-

¹ Porov. LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko-české vzťahy (historické poznámky)*. In: Literárni věda. Litterarum studia 2. Sborník prací filosofické fakulty Ostravské univerzity 155/1995. Ostrava, Sřinga 1995, s. 101–106.

² Ide o kapitolu z pripravovanej monografie ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Niektorými metodologickými aspektami problematiky česko-slovenských vzťahov sme sa už zaoberali napr. v štúdiách ZELENKOVÁ, Anna: *Východiskové tézy k problematike slovensko-českej vzájomnosti a nevzájomnosti*. In: Slavistika dnes. Ed. Ivo Pospíšil. Brno, Česká asociace slavistů – Ústav slavistiky FF MU 2008, s. 241–248; táže: *Slovacko-českaja vzaimnost' i nevzaimnost' (K metodologii izučeniya slovacko-českich otnoženij)*. In: Česká slavistika 2008. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelena. Brno – Praha, Česká asociace slavistů, Literárněvědná společnost, pobočka Praha – ACADEMICUS 2008, s. 357–371.

³ Porov. MATUŠKA, Alexander: *Pre a proti*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956 (je tu tlačaná štúdia z roku 1938 *Česká a slovenská literatúra*, s. 107–115).

zy“ (M. Tomčík),⁴ „literárne spolunažívanie“ (A. Mráz),⁵ „dvojramenný prúd“ (J. Peterka),⁶ alebo „zapalujúca iskra“ (Z. Mathauser)⁷ atď. A. Matuška napísal s určitým ironickým nadhľadom v roku 1938 o česko-slovenských vzťahoch, že „vydávajú otázku, z oboch strán za jednoduchú ako len možno a vrhajú frázy do priestoru“ a k tomu dodal, že „sa nikde nemožno tak popáliť a protirečiť si ako tu“.⁸ J. Mukařovský, ktorý chcel ešte pred druhou svetovou vojnou odiydeologizovať pomer slovenskej a českej literatúry,⁹ ho vymedzoval ako vzťah medzi dvoma národnými literatúrami v rámci spoločného československého literárneho spoločenstva (ako autochtónnej štruktúry)¹⁰ – t. j. medzi českou a slovenskou literatúrou sa realizuje vzájomnostná funkcia, ktorej súčasťou je však aj diferenciacna tendencia. Ide o dialektický vzťah, ktorý zahŕňa „klad i negace“,¹¹ a to aj s takými krajnosťami, ako sú popieranie vzájomného vzťahu, alebo jeho jednostranná absolutizácia, t. j. závislosť slovenskej literatúry na literatúre českej. Česi a Slováci sú „jedno i dvojí zároveň“,¹² tvoria samostatné národy, ktoré môžu na princípe rovnosti – praktickej aj psychologickej – vytvoriť česko-slovenskú jednotu. Preto sa nedá zabúdať „na dlhú staeletí, jež je (Čechov a Slovákov – pozn. A. Z.) od sebe oddělovala politicky, administrativně a v leckerém zřetelu i kulturně“.¹³ V úvode k prvému dielu tzv. akademických *Dějiny české literatury I.* (Praha 1959) Mukařovský (vedecký redaktor) charakterizoval komplementárnu funkciu oboch literatúr ako „nejužší a nepřetržitou souvislost celých dvou národních kultur, z nichž každá je nemyšlitelná bez stále přítomnosti druhé“.¹⁴ Práve preto vyzdvihujeme sémantiku slova „medzi“ (medzi česko-slovenskou vzájomnosťou a nevzájomnosťou), aby sme vyjadrili

4 Porov. TOMČÍK, Miloš: *Literárne dvojobrazy. Zo vzťahov medzi slovenskou a českou literatúrou 19.–20. stor.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976.

5 Porov. MRÁZ, Andrej: *Medzi prúdmi II. Výber statí o literatúre.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1969 (je tu pretlačená štúdia z roku 1946 *Česká a slovenská literatúra*, s. 22–33).

6 Porov. PETERKA, Josef: *Dvojramenný proud.* Praha, Mladá fronta 1986.

7 *Vede treba vrátiť ľudský zmysel. Rozhovor s prof. Z. Mathauserom.* Pripravila Anna Mikušáková [=Zelenková]. Literárny týždenník, 7, 1994, č. 10, s. 1, 10–11.

8 MATUŠKA, Alexander: *Česká a slovenská literatúra.* In: MATUŠKA, Alexander: *Pre a proti.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956, s. 107.

9 MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Kulturní vztah československý jako otázka nepolitická.* Panorama, 16, 1938, č. 1, s. 3–5, 12. 1.

10 PATERA, Ludvík: *Koncepcie československého literárního společenství J. Mukařovského v kontextu 30. let.* Universitatis Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae. Literarum Studia, 2, 1995, s. 171–177.

11 MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Básnická sémantika. Universitní přednášky Praha – Bratislava.* Usp. Miroslav Procházka. Praha, Univerzita Karlova 1994, s. 172.

12 MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Poznámka k slavnému výročí.* Nové slovo, 2, 1945, č. 12–13, s. 20, 24. 8.

13 Tamže.

14 MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Dějiny české literatury...* In: *Dějiny české literatury I. Starší česká*

nielen vzťahovosť oboch literatúr, ich neustále približovanie alebo vzdiaľovanie sa od seba, ale aby sme zachytili aj vzájomnostnú či nevzájomnostnú formu daného kultúrneho dialógu medzi Čechmi a Slovákami, viaceré možnosti jednotlivých reakcií navzájom alebo vedomej nekomunikácie. Česko-slovenské vzťahy sa nikdy nepohybovali v binárne vyhotorených opozíciách, nikdy nešlo iba o vyhranenú vzájomnosť alebo nevzájomnosť, tieto vzťahy neboli nikdy charakterizované iba ako protiklad českých snáh o jednotu, zhodu a slovenského úsilia o autonómnosť a národnú identitu.

Španielsky komparatista C. Guillén hovoril (vychádzal aj z D. Ďurišina) pri vymedzovaní literárnych vzťahov o určitej ideálnosti, ktorá v rámci svojich pohyblivých hraníc oslabuje krajné prístupy a ktorá lepšie preniká do podstaty literárnej komunikácie, do premeny žánrov, tvarov a tém, medzi ktorýmikoľvek blízkymi literárnymi celkami. Ak sa chceme vyhnúť uzatvoreným definíciami, tak nie je podľa Guilléna možné pristupovať ku štúdiu medziliterárnych vzťahov ako k pojmoslovne a sémanticky ustálenému objektu, ale ako „*k touze, ktorá existovala po dlhú dobu a ktorá chce naďalej existovať*“.¹⁵ Medziliterárne vzťahy preto z historického uhla pohľadu charakterizuje najmä „*spojenectví a protiklady, proměnlivý rytmus a fáze vývoje*“.¹⁶ Slovo „medzi“ konotuje z komparatívneho hľadiska najmä kultúrohistorický priestor, semiotické pole „pretínajúcich sa“, ale aj „nestretávajúcich sa“ literatúr, ich intertextuálnych a vnútornotextových prenosov. Ako príklad môžeme uviesť A. Pražáka s nálepkou „čechoslovakistu“, ktorý na jednej strane popieral svojím vedeckým dielom autonómnosť slovenskej literatúry, ale na druhej strane ju svojím širokým heuristickým záberom vlastne zaraďoval do medzinárodných súvislostí, a tým pripravoval cestu pre ďalšie výskumy. Takisto aj „vzájomnostník“ J. Kollár, ktorý kritizoval Štúra v zborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (Praha 1846) za vznik spisovnej slovenčiny, svojou prácou *Národně zpíevanky 1–2* (Budín 1834, 1835) dokázal zmyslupnosť tohto jazyka v praxi, v už fungujúcej literárnej komunikácii. Aj u už spomenutého L. Štúra musíme vždy rozlišovať jeho odvrátenie sa od spisovnej češtiny ako literárneho jazyka a odklon od Čechov samotných. Dejiny česko-slovenských literárnych vzťahov zachytávajú viacero podobných príkladov.

Už samotný pojem česko-slovenské vzťahy obsahuje viaceré sémantické ekvivalenty, ktoré odrážajú ich historický vývin. V literárnej vede, lingvistiky, sociológii a pod. sa uplatňoval najmä tradičný termín vzájomnosť s významom pevných obojstranných väzieb, ale napr. v etnografii a histórii sa viac hovorilo

literatura. Hl. redaktor Jan Mukařovský. Red. I. sv. Josef Hrabák. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 9.

15 GUILLÉN, Claudio: *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*. Přel. Anna Housková, Alexandra Berendová a Mariana Housková. Praha, Triáda 2008, s. 14.

16 Tamže.

o vzájomnom ovplyvňovaní, vzťahoch alebo kontaktoch. V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa udomácnil pojem literárny (medziliterárny) kontext, ktorý vyjadroval súvislosť dvoch alebo viacerých jednotiek a ich jednotlivých väzieb, a až extrémnym vyvrcholením integračných tendencií medzi oboma národmi sa stal napr. termín československá štátnosť používaný v právnej histórii ako synonymum štátotvornej jednoty. S. Šmatlák hovoril na začiatku 60. rokov o česko-slovenskom literárnom kontexte vymedzenom integračnou, diferenciálnou a komplementárnou funkciou¹⁷ – mal tým na mysli označenie obsahu a foriem vzťahov oboch samostatných literatúr, ktoré sa však vyvíjajú v rámci spoločného historického procesu. Tvrdil aj to, že komplementárna funkcia ako proces vzájomného dopĺňania sa a obohacovania navzájom, ktorého cieľom by bolo vytvorenie vyššej syntézy ako jednoty dvoch rovnoprávných celkov, však zostáva v rovine abstraktných deklarácií. Takisto aj téza J. Mukařovského o neustálej prítomnosti jednej literatúry v druhej vystihovala osobitosť „obchádzanej“ komplementárnej funkcie.¹⁸ Aj pojem československé spoločenstvo, ktorý ako jeden z prvých v literárnovednej oblasti sformuloval M. Bakoš v nadväznosti na „pozabudnutý“ termín B. Tablica „literárne spoločenstvo“,¹⁹ vyjadroval spoločnú existenciu blízkych, ale nie identických literatúr.²⁰ Pre samotný vznik a rozvoj spoločenstva bolo podľa Bakoša nevyhnutné vytváranie spoločného literárneho vedomia, ktoré by bolo založené na vnútornej, ideovo-estetickej jednote v rámci jedného štátu. Ale na druhej strane – literárne spoločenstvo ako pojem odrážajúci formu existencie národnej literatúry rozširuje „život“ národných literatúr v spoločnom štáte a z tohto dôvodu dal D. Ďurišin potom týmto procesom medziliterárnu povahu a vzťah českej a slovenskej literatúry charakterizoval ako osobitné medziliterárne spoločenstvo,

17 Porov. ŠMATLÁK, Stanislav: *O spoločných úlohách českej a slovenskej literárnej vedy*. Slovenská literatúra, 7, 1960, č. 2, s. 137–140; tenže: *Nová kvalita vzťahov*. Slovenské pohľady, 78, 1962, č. 3, s. 9–17; *Kapitola z česko-slovenských literárnych vzťahov*. Slovenská literatúra, 9, 1962, č. 4, s. 385–406; *O vzájomných vzťahoch českej a slovenskej literatúry*. Slovenské pohľady, 78, 1962, č. 10, s. 14–23. V jednej z posledných českých kníh k danej problematike sa k česko-slovenským kultúrnym vzťahom vyjadrili REIS, Vladimír – KINTNEROVÁ, Jiřina: *Kultura mezi Čechy a Slováky*. Praha, Academia 2006 a STEHLÍK, Michal: *Češi a Slováci 1882–1914. Nezřetelnost společné cesty*. Praha, Togga 2009.

18 Porov. MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Dějiny české literatury...* In: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Hl. redaktor Jan Mukařovský. Red. I. sv. Josef Hrabák. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 9.

19 Porov. TABLIC, Bohuslav: *O literárních svazcích Slovákův s Čechy a Moravany v někdejší i nynější době*. Časopis Českého museum, 16, 1842, s. 579–594.

20 Porov. BAKOŠ, Mikuláš: *O špecifickosti vzťahov slovenskej a českej literatúry*. In: BAKOŠ, Mikuláš: *Literárna história a historická poetika. Príspevky k metodológii literárnej vedy*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, s. 155–189. (Pôvodne vyšlo pod názvom *K otázkam špecifickosti vzťahov slovenskej a českej literatúry*. In: BAKOŠ, Mikuláš: *Problémy literárnej vedy včera a dnes*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 336–362).

pre ktoré je špecifická intenzívna a bezprostredná miera ich vývojovej interakcie²¹ a tendencia „*k literárnohistorickej národnej literatúre, čo však neznamená, že sa s ňou stotožňujú*“.²² Môžeme tu uviesť, že ešte pred Bakošom napísal M. Pišút v roku 1938 – v čase ohrozenia spoločného československého štátu –, že „spoločenstvo českej a slovenskej literatúry“²³ (inšpirované nemeckým pojmom *Gemeinschaft*) predstavuje podobne prežívaný vzťah dvoch samostatných národov a literatúr existujúcich v jednom štáte, pretože: „*Z praktických a historicky daných príčin hovoríme o českej a slovenskej literatúre, ale cítime, myslíme a prežívame psychicky len československú literatúru.*“²⁴ Pišút mal pri česko-slovenských vzťahoch na mysli najmä komplementárnu funkciu, vzájomné prelínanie, prežívanie analogickej historickej tradície a individuálnych osudov, obojstrannú výmenu textov a hodnôt, ktorých súčasťou nebolo iba porozumenie, ale aj polemika (tak ako aj v prípade polemík o štúrovej slovenčine): „*Je to ovzdušie slohu, určité chvenie ruky píšucej, spojené nádoby myšlienok, záujmov ... preklady, škola, prednášky, inštitúcie, otvorené okná na všetky strany sveta.*“²⁵ Česi a Slováci sú „rozpustení“ v kultúre druhého národa a nemusia sa obávať vzájomných vplyvov, pretože, podľa neho, „veľkí spisovatelia“ síce podliehajú vplyvom, ale nikdy nie úplne.

Konfrontačné, typologické a kontaktovo-genetické štúdium česko-slovenských vzťahov sa zameriavalo na 1. analógie a zhody, ktoré sa uskutočňovali prostredníctvom vzájomných vplyvov vo vývoji oboch literatúr, tzn. na zisťovanie tendencií, ktoré ich spájali a vyplývali zo skutočnosti, že Česi a Slováci boli (v slovanskom kontexte) spojení podobným spôsobom so západoeurópskou kultúrou; 2. literárnohistorické práce a monografie o česko-slovenskom vzťahu analyzovali najmä český „vplyv“, „český rozmer“, ktorý sa zdal, že je dokázateľnejší, esteticky vyspelejší, tematicky a motivicky výraznejší, čo, samozrejme, vyplývalo z rozdielnej politickej, sociálnej a kultúrnej situácie, alebo 3. sa najčastejšie sústredili na odkrývanie buď všeobecných, alebo konkrétnych vzájomných vzťahov. V. Žemberová uvádza, že česko-slovenské vzťahy charakterizoval určitý rozpor medzi literárnou vedou a národnými kultúrnymi potrebami, opozícia umenia a politiky²⁶ – literárnovedné štúdium na jednej strane

21 Porov. ĎURIŠIN, Dionýz: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1993, s. 21.

22 Tamže, s. 22.

23 PIŠÚT, Milan: *Spoločenstvo českej a slovenskej literatúry*. Panoráma, 16, 1938, č. 2, s. 34–35.

24 Tamže, s. 34.

25 Tamže, s. 35.

26 ŽEMBEROVÁ, Viera: *K vzťahu takzvanej „oficiálnej“ českej a slovenskej literatúry*. In: Sborník prací Filosofické fakulty Slezské university v Opavě. Řada literárněvědná (A), č. 1. Opava, Slezská univerzita 1991, s. 22–26.

presviedčalo „o vzájomnej výskumnej serióznosti ... o realnosti, objektívnosti, kvalitatívnom a permanentnom procese“,²⁷ ale sémantika a terminológia česko-slovenských vzťahov sa podriaďovala aj spoločenskej praxi. Napr. B. Truhlář, podľa V. Žemberovej, odvodzoval pojem československý literárny kontext v 70. a 80. rokoch 20. storočia z ideovej jednoty československej socialistickej literatúry, ktorá sa analogicky chápala ako politické spoločenstvo, v akom sa podobne rozvíjali literatúry národov Sovietskeho zväzu.²⁸ Na „vyprázdnenosť“ pojmu jednoty v česko-slovenských vzťahoch upozornil napr. český slovakista Z. Eis – hovoril o „falošnosti jednoty“, ktorá „do pozadia odstrkovala všetko, čo bolo medzi nami kultúrne a literárne živé a prirodzené...“²⁹ Ako ukazuje aj tento príklad, jednota bola hlavne úderným heslom, ktoré vznikalo z rôznych (aj politických) dôvodov. S. Wollman tvrdí, že z českej strany znamenala jednota viac asymetrické chápanie vzájomnosti, v ktorom samotné vymedzenie kolísalo medzi deklarovaným a skutočným termínom. Aj v komparatistike sa pojem jednota používal najmä ako obrazné označenie, ktorým sa myslel „*onen stupeň společenství, popř. kontextu, jinými slovy určitý vztahový okruh, ať už se mluví o jednotě evropské literatury, středoevropské, balkánské, či slovanské literatury, anebo konec konců o československé literatuře*“.³⁰

Literárna komparatistika a literárna historiografia sa v medzivojnovom období, keď vychádzali zo štátotvornej ideológie unitaristického čechoslovakizmu presadzovaného najmä literárnym vedcom A. Pražákom³¹ a historikom V. Chaloupeckým,³² snažili priamo na konkrétnom materiáli zachytiť a dokázať „české“ alebo iné zdroje inšpirácií, prameňov a kontaktov jednotlivých slovenských osobností, diel, ale aj celých literárnych smerov a epoch. Konceptia „vplyvologickej“ tematológie dokonca vychádzala z toho, že odvodzovala jednotlivé prvky národných literatúr od úrovne a stupňa iného národného celku, považovaného za rozvinutejšieho a vyspelejšieho či už esteticky, axiologicky, genologicky, alebo z hľadiska tematického a morfológického aspektu. Preto sa

27 Tamže, s. 23.

28 TRUHLÁŘ, Břetislav: *Nová fáza v upevňovaní československého literárneho kontextu v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch*. In: *Dejinné poučenie KSČ a literatúra*. Ed. Karol Rosenbaum. Bratislava 1986, s. 285–300.

29 EIS, Zdeněk: *České oči a slovenská kultúra*. Literárny týždenník, 3, 1990, č. 6, s. 5.

30 WOLLMAN, Slavomír: *Vzájemnost a nezájemnost jako předmět jazykově literárního bádání*. In: *Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2000, s. 9.

31 Porov. PRAŽÁK, Albert: *Československý národ*. Bratislava, Academie 1925; tenže: *Češi a Slováci. Literárně dějepisné poznámky k československému poměru*. Praha, Státní nakladatelství 1929; tenže: *Duchová podstata slovenské slovesnosti*. Praha, Fr. Borový 1938 atď.

32 Porov. CHALOUPECKÝ, Václav: *Zápas o Slovensko 1918*. Praha, Čin 1930; tenže: *Martinská deklaráce a její politické osudy*. Praha, Politika 1928 (zvl. odtlačok z Českého časopisu historického, 1928).

daný obraz veľakrát obmedzene zameriaval najmä na mechanický proces výmeny látok a ideí, na proces obojstranného „odovzdávania a prijímania“, v ktorom však rozhodujúce podnety údajne prichádzali iba z jednej strany. Český slovakista L. Patera síce vychádzal v úvode k antológii,³³ ktorá v náčrte zdokumentovala problematiku vzájomných vzťahov českej a slovenskej literatúry, z hľadiska vplyvu a vyzdvihol fakt recepcie umeleckého diela a smeru jednej literatúry v druhej, aj napriek tomu sa rozhodol rozčleniť obojstranný proces výmeny literárnych a kultúrnych hodnôt na niekoľko tematických okruhov: 1. oblasť tvorivých podnetov a umeleckých súvislostí v rovine literárnych smerov a autorských koncepcií, tzn. okruh, ktorý by sme mohli označiť ako zhody alebo typologické paralely, 2. štúdium literárnych diel s témami alebo motívmi iného národa, t. j. najmä geneticko-kontaktová sféra, 3. okruh vzájomných prekladov diel krásnej literatúry, tzn. vzájomné vzťahy ako translátologický problém a 4. nakladateľská, edičná politika a otázky distribúcie jednej literatúry v druhom národnom prostredí. Bez ohľadu na úplnosť či neúplnosť klasifikácie sa uvedené rozdelenie vzájomných vzťahov sústredilo najmä na zisťovanie analógií a zhôd alebo recepčného kontaktu, ale vynechalo obojstrannú cirkuláciu ideí a literárnych hodnôt, ktorých súčasťou však nie je iba porozumenie, pôsobenie na seba a ovplyvňovanie sa, ale aj určité odmietanie sa či nekomunikácia ako prejav komplementárnej funkcie vo vzťahu obidvoch literatúr.

Nemalo by sa však zabúdať na to, že česko-slovenské vzťahy sa rozvíjali v problematickom slovansko-neslovanskom stredoeurópskom kultúrnom priestore, v ktorom sa prelínajú rôzne literárne diškurzy, spoluexistujú viaceré jazyky a etnické menšiny, kde sa prejavuje multikulturalizmus národných tradícií v rámci spoločných historických procesov. Vzájomná medziliterárna komunikácia bola v danom stredoeurópskom regióne politicky a národnostne pevnejšie zviazaná ako napr. západoeurópska, ktorú charakterizovala väčšia vývojová autonómnosť a jasnejšie ideové tendencie alebo presne vymedzená periodizácia. Editori syntézy *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries 1–3* (Amsterdam – Philadelphia 2004–2007) uvádzajú, že medzi západoslovanskými národnými literatúrami bolo pomerne málo medziliterárnych kontaktov, že kultúrna jednota slovanskej časti strednej Európy viac vyplývala z podobného postoja k západným centram ako zo vzájomnej komunikácie medzi Slovanmi.³⁴

³³ PATERA, Ludvík: *Spory, rozpory a koncepcie česko-slovenského literárneho kontextu*. In: Kontext české a slovenské literatury. Antologie českých a slovenských textů 1830–1989. Usp. Ludvík Patera – Rudolf Chmel. Praha, Univerzita Karlova 1997, s. 5–33.

³⁴ Porov. NEUBAUER, John – CORNIS-POPE, Marcel: *General introduction*. In: History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. Volume I. Eds. Marcel Cornis-Pope – Joh Nebauer. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 2004, s. 1–18. Danej problematike sa venoval JUVAN,

Aj napriek tomu zostáva preskúmanie otázky, v akej miere poznali slovenskí a českí spisovatelia jeden druhého, v akej miere a akým spôsobom sa priamo či nepriamo ovplyvňovali, ako si „vymieňali“ skúsenosti, idey, texty – teda analýza dvojsmernej medziliterárnej komunikácie vo vnútri stredoeurópskeho regiónu v popredí výskumu česko-slovenskej vzájomnosti a nevzájomnosti. Ale je zrejmé, že nadštandardnosť česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov vyplývajúca zo špecifickej spolupráce a kultúrnej komunikácie, t. j. „vedomie blízkosti, nezaťažené osudovými konfliktmi“,³⁵ sa aj v súčasnom období (po rozdelení oboch národov) môže stať prednosťou a výhodou, určitým možným spôsobom symbolického zavŕšenia spoločného úsilia o európsky rozmer českej a slovenskej kultúry. Napr. I. Pospíšil tvrdí, že česko-slovenské vzťahy na prahu 21. storočia „*transcendující fenomén slovanství posouvají k středoevropanství, které není totožné se slovanstvím... Skrze kategorii středoevropanství se slovanské kultury stávají integrální součástí evropského jádra s přesahy k západní a jižní Evropě.*“³⁶ Česko-slovenské, resp. slovensko-české literárne vzťahy zaradil D. Ďurišín do medziliterárneho výskumu už v 70. rokoch 20. storočia a tvrdil, že hlavným cieľom nie je iba poznanie „národných“ osobitostí alebo zvláštností, ale „*aj ciest, foriem a spôsobov 'účasti' týchto literatúr na medziliterárnom procese vo všeobecnosti*“.³⁷

Striedanie integračných a diferenčných tendencií sa v jazykovo-literárnom výskume česko-slovenských vzťahov veľakrát pohybovalo na hodnotovej osi vzájomnosť a nevzájomnosť. Literárni historici sa na oboch stranách venovali najmä analýze prvku vzájomnosti a pojem nevzájomnosť, ktorý predsa len vyvolával (najmä v politickej sfére) prejavy určitého separatizmu, bol považovaný za nežiaduci a veľakrát bol aj zámerne „obchádzaný“. Napr. v Kollárovom chápaní literárnej vzájomnosti zohrávala dôležitú úlohu predstava historickej zviazanosti, tzn. obnovenie predtým rozpadnutej kultúrnej jednoty, ktorá bola založená na prevahe konvergentných tendencií v obidvoch literatúrach.³⁸ Pojem vzájomnosť, ktorý sa v 19. storočí a na začiatku 20. storočia

Marko: *O metodě zgodovine literarnih kultur vzhodne srednje Evrope*. In: Kontexty literární vědy I. Ed. Oldřich Richterek. Ústí nad Orlicí, OFTIS 2008, s. 119–127.

35 KOVÁČ, Dušan: *Z historie slovenskej a českej otázky*. In: Česká a slovenská otázka v soudobém světě. Základy naší hodnotové orientace v době rozšiřování a reformem EU. Ed. Stanislava Kučerová a kol. Brno, KONVOJ 2002, s. 167.

36 POSPÍŠIL, Ivo: *Slovakistika a slavistika na našich univerzitách*. In: Česká a slovenská otázka v soudobém světě. Základy naší hodnotové orientace v době rozšiřování a reformem EU. Ed. Stanislava Kučerová a kol. Brno, KONVOJ 2002, s. 133.

37 ĎURIŠÍN, Dionýz: *Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti*. Česká literatura, 23, 1975, č. 4, s. 330.

38 Porov. WOLLMAN, Frank: *Slovanská myšlenka od Dobrovského a Kollára k Masarykovi*. In: Co daly naše země Evropě a lidstvu. Red. Vilém Mathesius. 2. vyd. Praha, Sfinx – Bohumil Janda 1940, s. 256–265.

objavoval vo viacerých podobách, vyvolával na českej strane predstavu česko-slovenskej literatúry s českým spisovným jazykom (A. Pražák),³⁹ ale zo slovenského pohľadu bola slovensko-česká vzájomnosť prostriedkom k hlbším úvahám o národnej identite, špecifickosti a autonómnosti vlastného literárneho „organizmu“. K. Rosenbaum v tejto súvislosti tvrdil, že diskusie o česko-slovenskom jazykovom „rozdelení“ neboli v prvom rade sporom medzi Čechmi a Slovákmi, ale išlo vlastne o spor medzi Slovákmi samotnými.⁴⁰ Problematika česko-slovenských vzťahov sa veľakrát redukovala najmä na jazykovú otázku, akoby sa dejiny vzájomných a nevzájomných stretávaní sa aj odmietania začali najmä štúrovskou „rozlukou“ v roku 1843. V česko-slovenskom pomere síce zohrávalo kodifikovanie spisovnej slovenčiny (a ťažisko na jazyk) kľúčovú úlohu, ale často to slúžilo najmä ako určitý „zastupujúci“ prvok, ktorý ovplyvňoval kultúrohistorické a politické otázky súvisiace s procesom národnostnej a štátotvornej emancipácie a hlavne miesto a postavenie slovenského národa v medzinárodnom kontexte. Š. Krčméry (v roku 1931) zastával pri hodnotení priebehu a „praktického napĺňania“ česko-slovenskej vzájomnosti v spoločnej republike názor, že ideál politickej a kultúrnej jednoty – spojený s postupným vyrovnávaním sociálnych pomerov – nemôže byť úplný, pretože „československá jednota ... bude mať iný zvuk, farbu a vôňu na západe a iný na východe“.⁴¹ Paradoxne, samotný čin štúrovskej „rozluky“ v 40. rokoch 19. storočia nevyvracal spoločný ideový kontext oboch národných literatúr a „vychádzel z *predchozího pokusu prispôsobiť se a přijmout 'československý' program společné kultury s jediným, českým spisovným jazykem*“.⁴² V. Macura pri komparatívnej analýze českého a slovenského romantizmu (ktorý sa v rámci potrieb obrodeneckej spoločnosti odlišoval od byronovského modelu západoeurópskeho romantizmu) tvrdil, že momenty inakosti a národnej osobitosti mali „zakotvenosť v onom spoločném, byť tehdy štúrovci odmítaném, československém“ kulturním

39 Porov. PRAŽÁK, Albert: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*. Praha–Královské Vinohrady, G. Voleský 1922; tenže: *Dnešní stav slovenské literární historie a její další úkoly*. In: Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Svazek II. Přednášky. Usp. Jirí Horák – Matyáš Murko – Miloš Weingart – Stanislav Petíra. Praha, Výbor I. sjezdu slovanských filologů 1932, s. 283–291. Ďalej porov. tenže: *K pramenům Kollárovy Slované vzájemnosti*. In: Slovanský sborník věnovaný prof. Františku Pastrnkovy k sedmdesátým narozeninám 1853–1923. Red. Miloš Weingart. Praha, Klub moderních filologů 1923, s. 316–329.

40 Porov. ROSENBAUM, Karol: *Vztahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia. Koncepcie a riešenia*. Bratislava, Obzor 1989; tenže: *Historické premeny medziliterárnych vzťahov. Spoločenstvo českej a slovenskej literatúry*. In: ĎURIŠIN, Dionýz a kolektív: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 1*. Bratislava, Veda 1987.

41 KRČMÉRY, Štefan: *Slovenská literatúra po vojne*. In: *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*. Red. Ján Smrek. Praha, L. Mazáč 1931, s. 26.

42 MACURA, Vladimír: *Český a slovenský romantizmus ve sporu s romantismem*. In: *Český romantizmus v evropském kontextu*. Eds. Zdeněk Hrbata – Martin Procházka. Praha, URSUS 1993, s. 26.

podloží,⁴³ v ktorom sa paralelne uskutočňovali vzájomnostné aj nevzájomnostné procesy.

Novým metodologickým podnetom sa vo výskume česko-slovenských literárnych vzťahov môže stať aj inovovaná imagológia, t. j. komparatívna disciplína zameriavajúca sa na interpretáciu obrazov („les images“), ktorými sú v slovesnom texte zachytené cudzie krajiny a národy. Tieto predstavy nie sú bezprostredným odrazom reality, ale veľakrát majú charakter mýtov, určitých stereotypov a komunikačných modelov odrážajúcich vzájomné „videnie sa“ a predstavujú hodnotovú a estetickú „konfrontáciu“, ktorá sa uplatňuje najmä v susedských vzťahoch. V žiadnom prípade tu nejde o psychologické štúdium národnej povahy či charakteru, alebo o dejiny mentalít. Aj v česko-slovenských vzťahoch vždy fungovali určité mýty a stereotypy, ktoré neodrážali iba povedomie historickej reality, ale aj také, ktoré vyplývali zo slovesnej cirkulácie motívov, žánrov a tém. Rozdiel medzi českou a slovenskou kultúrou údajne vyplýval z rôzne interpretovaného „prentutia“ teritoriálneho a jazykovo-etnického (kmeňového) princípu. Česká kultúra sa veľakrát veľmi zjednodušujúco charakterizovala ako „mestská“ a slovenská ako „rurálna“, česká literatúra ako „racionálna“, „humorná“ a slovenská ako „emocionálna“, Česi sa považovali za „realistov“, Slováci za „romantikov“. Tiež sa tvrdilo, že kultúrny dialóg oboch národov bol ovplyvnený neporozumením medzi českými protestantmi a slovenskými katolíkmi, aj keď kodifikátor spisovnej slovenčiny L. Štúr patril k evanjelikom a vo svojom záverečnom „duchovnom testamente“ *Slovanstvo a svet budúcnosti* vyzdvihoval ruské pravoslávie.

Tieto naozaj zjednodušujúce abstrakcie a zaužívané stereotypy, samozrejme, vychádzali aj z rozdielov historického vývoja a snažili sa túto „inakosť“ vymedziť a pomenovať, a to niekedy až „násilne“, aby potom mohla byť zrušená a splynula do jedného celku. Podľa jedného zo zakladateľov komparatívnej imagológie, H. Dyserincka, musí mať v „obrazе suseda“ prevahu recepcia nad teóriou vplyvu, t. j. interkultúrny dialóg nad dokazovaním prevahy jednej literatúry nad druhou alebo vytváraním až intrakultúrnej jednoty.⁴⁴ V česko-slovenskom vzťahu bol obraz seba („autoimage“) a obraz cudzieho („heteroimage“) veľakrát obmedzený na vytvorenie takého kultúrneho diškurzu v naratívnej podobe,⁴⁵ v ktorom by sa objavovali témy a obrazy podporujúce teóriu kultúrnej jednoty. Tá bola v česko-slovenských vzťahoch najčastejšie chápaná

⁴³ Tamže, s. 27.

⁴⁴ Porov. DYSERINCK, Hugo: *Komparatistik. Eine Einführung*. 2. vyd. Bonn, Bouvier 1981, s. 125–133. (Čerpáme z rukopisu pracovnej verzie pripravovanej antológie, red. Pavol Korpa.)

⁴⁵ ŠWIDERSKA, Małgorzata: *Studien zur literaturwissenschaftlichen Imagologie. Das literarische Werk F. M. Dostojewskijs aus imagologischer Sicht mit besonderer Berücksichtigung der Darstellung Polens*. München 2001. (Čerpáme z rovnakého zdroja.)

ako model vzájomnosti, no založený na prevahe „rozvinutejšej“ českej literatúry a na potlačovaní „inakosti“ alebo „cudzosti“ slovenskej kultúry, ktorá sa rozvíjala na prelome 19. a 20. storočia ešte v podmienkach neexistencie vlastného štátu. Ale musíme tu povedať, že tradičný „obraz cudzieho“ nebol z českej strany vnímaný opozične ako v iných binárnych vzťahoch dvoch samostatných národných literatúr, ale sa chápal ako variant „nášho“, ktorý bol prispôsobený potrebám obrazu „domáceho“, kam údajne pred storočiami historicky patrila. Recepcia „slovacity“ neprebíhala podobne ako v iných blízkych slovanských literatúrach ako transformácia cudzieho literárneho javu, ale najmä kontaktovo, empiricky, veľakrát ako potreba odstránenia slovenských osobitostí a zvláštností, ak by rozbíjali predstavu spoločného celku vydávaného za vzájomnosť. Napriek tomu bolo vzájomné vnímanie blízkosti a susedstva (aj keď chápaného ako priestor za hranicami) v česko-slovenských vzťahoch pre rozdielny historický vývoj asymetrické. Pre väčšinu českej spoločnosti bolo Slovensko do roku 1918 Hornými Uhrami a pohľad na Východ bol emocionálne zafarbený jasnými prvkami exotickosti, ale Slováci videli západných susedov (ako historický národ) „vždy mnohohrstvovejšie, od rodinného styku, cez kontakty obcí a komunít až po všeobecné akceptovanie susedstva s istým jasne definovaným štátoprávnym celkom“.⁴⁶ M. Tomčík v eseji *Naša či cudzia?*⁴⁷ hovoril o dvoch krajných spôsoboch slovenského prístupu k českej literatúre a dospel k záveru, že v česko-slovenských vzťahoch nie je možné uvažovať o „svojskosti“ či „cudzosti“, ani iba o koexistencii oboch literatúr, ale o prelínaní a o goethovsky chápanej výmene kultúrnych a literárnych hodnôt a aj o napredovaní k vyšším, spoločným ideálom. Ani Čech, ani Slovák nesmie popierať vplyv druhej kultúry, pretože „možno by aj popieral v sebe bytostnú súčasť vlastnej osobnosti“.⁴⁸

Česko-slovenská vzájomnosť súvisela aj s kultúrnym, politickým a jazykovým nerovnovážnym stavom, ktorý ovplyvňoval interné a externé kontakty medzi obidvoma literatúrami. V 19. storočí využívala česká strana „slovacitu“ najmä ako zaujímavú „exotickú“ tému a jej vnútorná štruktúra (sféra žánrov alebo poetiky) nebola zasiahnutá, ale slovenská literatúra bola schopná využiť a transformovať podnety a inšpirácie z českej literatúry aj do svojho vnútorného systému. Z toho tiež vyplýva, že český pohľad na Slovensko na konci 19. storočia často splýval s mýtom, s reminiscenciami na romantické žánrové

46 LIPTÁK, Eubomír: *Slovensko-české vzťahy (historické poznámky)*. In: Literárni věda. Literarum studia 2. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 155/1995. Ostrava, Sřinga 1995, s. 103.

47 TOMČÍK, Miloř: *Nařa ři cudzia? (Jeden zo slovenských pohľadov na řeskú literatúru)*. Slovenské pohľady, 86, 1970, ř. 5, s. 24–27.

48 Tamže, s. 25.

stereotypy ideálnej, „neporušenej“ prírody a človeka (J. Zeyer).⁴⁹ F. Vodička tvrdil, že práve mýtotoorný prístup českej strany k slovenskému prostrediu bránil realistickému pochopeniu slovenskej otázky: „*Nemůžeme mluvit zcela stejným jazykem, ne proto, že existují rozdíly v jazykové realitě češtiny a slovenštiny, ale proto, že naše kolektivní národní představy o realitě nejsou a také nemohou být zcela totožné... Společenství se rozpadne, zmizí-li společný zájem, rozpadá se však i tehdy, zmizí-li respekt k individuální a subjektivní situaci druhého.*“⁵⁰ Samotná vzájomnosť (chápaná ako podpora integračných tendencií medzi obidvoma kultúrami) nebola rovnako interpretovaná a uskutočňovaná na českej a na slovenskej strane, ktoré z nej pragmaticky využívali iba určité prvky. České chápanie vzájomnosti sa usilovalo najmä o kultúrne, jazykové a eventuálne politické spojenie, resp. „absolutizáciu“ integračných procesov, a zaraďovalo prvky „slovacity“ do širšieho česko-slovenského kontextu ako celku. Česi považovali svoju aj slovenskú národnostnú a sociálnu emancipáciu za spoločný prejav jedného československého národa, ktorého hlavným znakom je spoločný spisovný jazyk – čeština. Obidve národné hnutia sa mohli cez predstavu väčšieho, spoločného celku s jedným jazykom silnejšie brániť proti svojim neslovanským susedom a viac tak naplňať ideu slovanskej vzájomnosti. Slováci zase nachádzali vo vzájomnosti aj prostriedok k pochopeniu svojej špecifickosti a autonómnosti, k potvrdeniu vlastnej národnej identity. Potvrdenie vzájomnosti vyplývalo z českej strany o. i. zo skutočnosti, že Slováci nemali do konca 18. storočia podmienky stať sa tzv. štátnym národom, ktorý potreboval ku svojmu formovaniu vlastný spisovný jazyk (jeho funkciu, až na výnimky, spĺňala najmä čeština). Od prelomu 18. a 19. storočia, teda od nástupu národného obrodenia, ktoré pokladalo (v herderovskom duchu) za hlavný znak národa vlastný jazyk, používanosť češtiny v literárnom a komunikačnom styku klesala – potvrdzoval to aj jazykový pokus A. Bernoláka. Súdoba čeština už nemohla (a postupne prestávala) vyhovovať jazykovému úzu evanjelických aj katolíckych Slovákov, ktorých etnické vedomie sa postupne vyčleňovalo z pôvodného spoločného česko-moravsko-slovenského jazykového povedomia.

Už sme uviedli, že na jednej strane bolo možné odvodzovať z jazykovej blízkosti záver o príbuznosti alebo až totožnosti dvoch kultúr a literatúr, ale na strane druhej vyvolávala „hrozba“ splynutia do jedného celku určité „obránné mechanizmy“ podporujúce divergentné tendencie. Zároveň sa zo slovenskej strany vyžadovala od Čechov väčšia ústretovosť pre národné potreby a z českej strany sa zase vyvíjala snaha o to, aby sa Slováci prispôsobili českej kultúrnej tradícii. Známý propagátor česko-slovenskej vzájomnosti a žiak J. Vlčka, F. Frýdecký (ktorý je veľakrát oprávnene kritizovaný), vystúpil vo svojej mono-

49 VODIČKA, Felix: *Český literární mýtus o Slovensku*. Orientace, 4, 1968, č. 1, s. 1–8.

50 Tamže, s. 8.

grafickej štúdií *Mladé Slovensko* (Praha 1918), napísanej ešte pred vznikom samostatného Československa, proti slovenskému chápaniu vzájomnosti, ktoré v nej videlo cestu k samostatnosti a k národnej a sociálnej emancipácii uskutočňovanej cez vlastný literárny jazyk. Toto chápanie vychádzalo z toho, že „*mladé Slovensko dlžno v zásadě vtěliti v obsah moderního češství a s této skutečnosti provésti důsledky v praxi*.“⁵¹ Frýdecký zastával názor, že túto vzájomnosť, ktorá nevychádzala z česko-slovenskej jednoty, ako ju napr. propagovali hlasisti, je treba hodnotiť negatívne. Preto podľa neho: „*Co jest národní a slovenské, není proto vždy dobré; naopak, právě většina současných zjevů na Slovensku jest velmi špatná a zhoubná*.“⁵²

Prejavom česko-slovenskej nezájomnosti⁵³ z polovice 19. storočia, tzn. z obdobia, keď sa po štúrovskej jazykovej „odluke“ znovu upevňovalo vedomie etnicko-jazykovej a kultúrnej vzájomnosti, sa stal takmer „zabudnutý“ spis slovenského národného buditeľa Ľudovíta Štúra *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft (Slovanstvo a svet budúcnosti)*,⁵⁴ ktorý ovplyvnil postoje časti slovenských intelektuálov. Tento ideológ slovenského národného obrodenia dostal za svoju kodifikáciu spisovnej slovenčiny z českej strany nálepku „bohiteľa“ československej kultúrnej a politickej jednoty. Slovenskí literárni historici sa v interpretácii Štúra dodnes do určitej miery rozchádzajú, ale zhodujú sa v charakterizovaní hodnotového dualizmu štúrovskej tradície.⁵⁵ Tá sa na jednej strane stala základom modernej národnej existencie, posilnila národné vedomie a kultúrne, politicky a konfesijne spojila Slovákov okolo kresťanských a národných ideí. Ale na druhej strane priniesla pretrhnutie väzieb so západoeurópskym kultúrnym priestorom, a tým do určitej miery spôsobila hodnotové vákuum a určité zaostávanie v stredoeurópskom, slovansko-neslovanskom kontexte. Štúrovo poslanstvo o historickom poslaní Slovákov a o ich budúcom smerovaní vychádzalo z Heglovej teleologickej koncepcie dejín. Podľa Štúra tvorí podstatu slovenského národa metafyzická duchovná substancia, ktorá sa vyjavuje

51 FRÝDECKÝ, František: *Mladé Slovensko. Literární nástin let 1890–1914*. Praha, F. Topič 1918, s. 115.

52 Tamže, s. 46.

53 Dvoma príkladmi česko-slovenskej nezájomnosti, t. j. dielom Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti* (Bratislava 1993) a dielom Sama Czambla *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty* (Praha 1904), sa podrobne zaoberáme v pripravovanej monografii. Porov. pozn. 2.

54 ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Prel. Adam Bžoch. Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií 1993.

55 Porov. zborník *Fenomén slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku I*. Eds. Viera Bilasová – Rudolf Dupkala – Viera Žemberová. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2004; *Fenomén slovanstva II*. Eds. Viera Bilasová – Rudolf Dupkala – Viera Žemberová. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005.

ako idea dobra a Slováci tvoria samostatný národ svetových dejín, ktorý má schopnosť mesianisticky realizovať a naplňovať túto ideu.

Ako ďalší príklad česko-slovenskej nevzájomnosti z prelomu 19. a 20. storočia, tzn. z obdobia, keď vznikla Československá jednota (1896) a narastalo povedomie etnicko-jazykovej a kultúrnej príbuznosti, sa stalo vydanie českého prekladu po maďarsky napísaného spisu od slovenského lingvistu Sama Czambela *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty* (Praha 1904; pôvodne *A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője*, Turčiansky Sv. Martin 1902),⁵⁶ Czambel sa postavil proti česko-slovenskej kultúrnej, no najmä jazykovej jednote, a to aj z hľadiska podľa neho juhoslovenského pôvodu slovenčiny, a žiadal jej „očistenie“ od bohemizmov. Analyzoval dôvody postupného historického oddelenia slovenčiny od češtiny a nechápal už štúrovskú iniciatívu ako „rozkoľ“ a násilné „odtrhnutie“, ale ako prirodzený proces vytvárania slovenčiny ako samostatného spisovného jazyka.⁵⁷ V prípade jeho diela *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty* však ovplyvňovali vedeckú objektivitu Czambelových lingvistických argumentov a jeho pohľadu na česko-slovenské vzťahy pravdepodobne aj jeho politické postoje vládneho úradníka, keďže sa práve obhajovaním čistoty spisovnej slovenčiny postavil proti česko-slovenskému kultúrnemu zblížovaniu na prelome 19. a 20. storočia. Czambel, ktorý spochybňoval zaradenie slovenčiny k západoslovenským jazykom, videl v česko-slovenskej vzájomnosti prostriedok k politickému ovládnutiu Slovenska Čechmi. Na záver svojho spisu tvrdil, že: „Po soudu mém čeština ... jen k tomu je dobrá, aby prokazovala služby národní jednotě česko-slovenské: Pomáhá šáliti svět pokud se týče národnosti Slovákův a počesťuje jazyk slovenský.“⁵⁸ Český preklad práce, ktorý bol doplnený aj prehľadom kritických reakcií na pôvodný maďarský text, vyvolal najmä v českom prostredí (ale aj v časti slovenskej verejnosti) veľký negatívny ohlas a chápal sa ako prejav slovenského separatizmu podporovaného vládnymi kruhmi, ale paradoxne, vyvolal tým nové aktivity k posilneniu vzájomnostných tendencií.

Nevzájomnosť je oblasťou jazykovo-literárneho a kultúrno-historického výskumu v česko-slovenských vzťahoch, pôsobiacich v spoločnom, slovensko-neslovenskom kontexte, ktorá bola odsúvaná na okraj historického záuj-

⁵⁶ CZAMBEL, Samo: *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty. Kulturní a politická studie*. Z maďarštiny preložil, predmluvou, poznámkami, repertoriem posudkov a doslovom opatril Edvard Guller. Praha, A. Malíř 1904; pôvodne vyšlo v maďarskom jazyku – *A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Közművelődési és politikai tanulmány*. Irta dr. Czambel Samu. Tlačou R. Moškóczi v Turčianskom Sv. Martine 1902.

⁵⁷ Porov. ONDREJOVIČ, Slavomír: *Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec*. Slovenská reč, 71, 2006, č. 6, s. 321–329.

⁵⁸ CZAMBEL, Samo: *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty*. Kulturní a politická studie. Překlad Edvard Guller. Praha, A. Malíř 1904, s. 42.

mu. V dejinách slovanských literatúr upozornil na nevyhnutnosť aj štúdiá ne-
vzájomnosti predstaviteľ Pražského lingvistického krúžku, ukrajinský slavista
Dmytro Čyževskij, ktorý v úvode svojich *Dejín*⁵⁹ prikladal kultúrnym prvkom
„vzájomnej inakosti“ väčšiu vedeckú váhu ako práve momentom jazykovo-
etnickej blízkosti, alebo historickej zhody. Slavomír Wollman vo svojej štúdií
*Vzájemnost a nevjájemnost jako předmět jazykově literárního bádání*⁶⁰ cha-
rakterizoval z tohto pohľadu štúdium česko-slovenských vzťahov ako inten-
cionálny výskum komplexu súvislostí, rozdielov a kontrastov vyplývajúcich
z dlhodobého historického formovania integračných a diferencných tendencií,
ktoré už po stáročia prebiehajú v jazyku, slovesnosti a kultúre. Ide o výskum
vedúci k zachyteniu dvoch paralelných, no prelínajúcich sa línií – cestu k au-
tonómnosti, inakosti, špecifickosti, teda k tomu, čo označujeme ako národná
identita, a v protiklade k tomu to, čo rozumieme pod pojmi spolupatrič-
nosť, kontext alebo dokonca jednota. Taktó vymedzený predmet skúmania by
sa mohol stať aj tematickým a metodickým obsahom českej slovakistiky alebo
slovenskej bohemistiky, ktoré môžeme vymedziť ako komparatívne literárno-
vedné (aj lingvistické) disciplíny, pohybujúce sa vo van tieghemovskom duchu
medzi „littérature générale“ a „littérature comparée“. ⁶¹ Tento výskum sa za-
meriava na štúdium binárnych (biliterárnych a multikultúrnych) vzťahov me-
dzi dvoma javmi, tzn. v našom prípade medzi českou a slovenskou literatúrou,
ale berie do úvahy širší slovansko-neslovanský kontext, teda spoločné, no aj
rozdielne jazykové a literárne javy, ktoré zasahujú napr. do nemeckojazykovej
a maďarskej sféry.

Vzájomné prelínanie integračných a dezintegračných tendencií zosilnelo na
prelome 19. a 20. storočia, tzn. v období, keď sa vytváral kvalitatívne nový
model česko-slovenských literárnych vzťahov. Na českej strane prevládala
tendencia k „zblíženiu“, ale na slovenskej strane sa uplatňoval rozdielnejší
prístup. Obnovenie českej univerzity v roku 1882 a príchod T. G. Masaryka
do Prahy, založenie spolku Detvan (1882) a Československej jednoty (1896)
podporilo záujem o poznanie slovenskej kultúry a politických pomerov.

⁵⁹ TSCHIŽEWSKIJ, Dmitrij: *Einführung*. In: TSCHIŽEWSKIJ, Dmitrij: *Vergleichende Ge-
schichte der slavischen Literaturen I*. Berlin 1968 (pôvodne po anglicky, Boston 1952),
s. 12–42. Porov. WOLLMAN, Slavomír: *Tschizewskij und die vergleichende Literaturwissen-
schaft*. Acta Comeniana, 11 (XXXV), 1995, s. 121–128.

⁶⁰ WOLLMAN, Slavomír: *Vzájemnost a nevjájemnost jako předmět jazykově literárního bádání*. In: *Česko-slovenská vzájemnost a nevjájemnost*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2000, s. 5–10.

⁶¹ Porov. WOLLMAN, Slavomír: *Otázka všeobecné (generálnej) literatury*. In: WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metoda v literární vědě*. Bratislava, Tatran 1988, s. 65–94. Ďalej porov. HRBATA, Zdeněk: *Van Tieghem, Paul*. In: ZEMAN, Milan a kol.: *Průvodce po světo-
vé literární teorii*. Redaktor Vladimír Macura. Praha, Panorama 1988, s. 528–534; podpísané
zh.

V tomto období zohrával, ako je všeobecne známe, dôležitú úlohu Masarykov mesačník *Athenaeum* – zaviedol pravidelnú rubriku *Ze Slovenska*, ktorá sa stala sprostredkovateľom českej recepcie slovenskej umeleckej literatúry. Práve Masarykov politický pragmatizmus (v súvislosti s jeho vedeckou autoritou), pobyty a individuálne kontakty na Slovensku (s S. H. Vajanským, hlasistami atď.) sa stali ideovou platformou silného českého slovakofilského hnutia, v rámci ktorej existovali rôzne postoje a názory a ktorá sa pohybovala medzi romantickým folklorizmom, exotikou a realisticko-kritickým vnímaním Slovenska. Cieľom, ktorý spájal viaceré názorové skupiny a odvolával sa na spoločné historické korene, bolo štátotvorné spojenie českého a slovenského národa do jednotného politického, kultúrneho a aj jazykového celku. Z toho vyplývala aj koncepcia neskoršieho čechoslovakizmu. Česi a Slováci boli považovaní za dve vetvy jedného kmeňa, ktorý bol ústavne zakotvený ako „národ československý“ s češtinou a slovenčinou ako dvoma verziami toho istého jazyka. Česko-slovenskú vzájomnosť už od počiatku charakterizovala hodnotová asymetria, pretože sa na českej strane predpokladalo, že „*Slováci prevezmou český pohľad na svet, na pojetí dějin i stupnici hodnot, že rozvinou svou národní společnost dle českého vzoru*“.⁶²

Je však viditeľné, že v česko-slovenskej imagológii existovali vo vzájomnom chápaní podstatné rozdiely. Česi síce vnímali a spoznávali Slovensko a jeho literatúru aj prostredníctvom poznávacích ciest a osobných kontaktov, ale aj napriek tomu si svoje predstavy veľakrát vytvárali sprostredkovane, cez pragmatickú prezentáciu slovenských reálií v česko-slovenskom kontexte. Podliehali však tlaku svojho recipujúceho prostredia, ktoré sledovalo svoje ciele a zámery – v konkrétnej praxi však veľakrát iné, ako boli motivácie slovenského poznávania českej reality. Slováci, naopak, chápali české prostredie vzhľadom na jeho väčšiu vyspelosť intenzívnejšie, osobnejšie a záujem o české prostredie bol, ako už bolo povedané, aj potvrdzovaním slovenskej národnej identity. Česi pokladali slovenské obrodenie do určitej miery aj za súčasť vlastných dejín, a preto sa usilovali o „získanie“ toho, čo v histórii „stratili“ a čo údajne Čechom vždy „patrilo“. Môžeme tu uviesť českého historika P. Pitharta, ktorý kritizuje fakt, že Česi považovali Slovákov vo svojich revindikačných nádejach za „prvok“, ktorý „*měl kompenzovat nedostatek české sebedůvěry*“ a za potenciálnych Čechov, ktorí „*v slovenskosti budou možná spatřovat kus jakoby vlastního zapřeneho češství*“.⁶³

Príkladom na hodnotové „kolísanie“ vo vzájomnostných a nevzájomnostných česko-slovenských procesoch, môže byť aj zložitá osobnosť a dielo S. H.

62 PODIVEN: „*Národ československý*“. In: PODIVEN: Česi v dějinách nové doby (1848–1939). Praha, Academia 2003, s. 349.

63 Tamže, s. 341.

Vajanského, jeho koncepcia slovenskej národnej literatúry, ktorá mala prezentovať slovenské bytie v európskom kontexte a mala sa stať „*esteticko-axiologickou dominantou realistického umenia, a to v konfigurácii s procesmi v slovanských i európskych literatúrach*“.⁶⁴ Ten nesúhlasil s českým odsúdením slovenčiny ako samostatného literárneho jazyka ani s asymetrickým modelom jednotného československého národa, v ktorom by bola slovenská účasť potlačovaná. Vajanský sa vyjadroval k českej literatúre aj ako umelecký kritik. Vo svojich *Listoch z Čiech*, publikovaných časopisecky v 80. rokoch 19. storočia, sa venoval portrétom českých spisovateľov a v českom kultúrnom pohybe videl aj možný obraz umeleckých perspektív slovenských tvorcov. V inom generačnom kontexte a so vzostupom nových umeleckých smerov počas 90. rokov v Čechách sa Vajanský, predstaviteľ martinského krídla slovenskej politiky, rozišiel s T. G. Masarykom a kritizoval mladých hlasistov. Jeho konzervatívne politické a umelecké názory a jeho nadradenie utilitárnej funkcie nad estetické kritériá sa odrazili aj v jeho románe *Kotlín* (Turčiansky Sv. Martin 1901), v ktorom satiricky zobrazil svojich „ideových protivníkov“. P. Petrus pri charakteristike Vajanského chápania česko-slovenských vzťahov dochádza k záveru, že „*Hurbanov názor bol subjektívne odôvodnený, no v objektívnom zvažovaní jeho názorové koncepcie v oblasti historicko-spoločenských procesov ustrnuli, zaostali za dynamickým vývinom, stratili perspektívu možnosti realizačných východísk*“.⁶⁵

Je zrejmé, že základy novej etapy medziliterárnych vzťahov, ktorá sa dnes chápe ako úvodná fáza česko-slovenského literárneho kontextu (väčšinou sa v literárnych dejinách hovorí o viacerých fázach česko-slovenských vzťahov) sa položili až na prelome 19. a 20. storočia. Tento vzťah je už založený na vedomom formovaní literárnej kultúry v Čechách a na Slovensku, nejde už iba o individuálne kontakty a spoluprácu, ale o komplexné rozvinutie česko-slovenského kontextu z hľadiska prekladov, tematickej účasti a najmä z aspektu vzájomného prepojenia, t. j. komplementárnej funkcie (ktorú vymedzil S. Šmatlák). Potvrdzujú to aj začiatky vedeckej slovakistiky – systematická vedecká činnosť J. Vlčka, ktorý prezentoval slovenskú literatúru ako historicky nevyhnutnú, hodnotovo a esteticky samostatnú jednotku aj keď hovoril o existencii československého národa rozdeleného najmä „*mluvou na dve nestejně části, jež vyvíjely se způsobem a směrem úplně rozdílným*“.⁶⁶ No Vlček uvažoval o administratívnej, geografickej a aj národnej jednote a v prípade literatúry

⁶⁴ PETRUS, Pavol: *Literárnokritické reflexie S. H. Vajanského o českej literatúre (Príspevok k slovensko-českým a česko-slovenským literárnym vzťahom)*. In: Slavica Litteraria. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (X 10). Brno 2007, s. 48.

⁶⁵ Tamže, s. 60.

⁶⁶ VLČEK, Jaroslav: *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy. Příspěvek k dějinám písemnictví československého*. Praha, Slavík a Borový 1881, s. 11.

alebo vzájomného pomeru českého a slovenského spisovného jazyka prispôboval svoje stanovisko aktuálnej historickej situácii. V *Předmluvě* svojej práce *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* (Praha 1881) napísal: „*Vlastenci čeští vychovávaní a udržováni v ilusi, že čeština na Slovensku je řečí od věků tak starodávnou ... všem vrstvám vlastní ... byl osudný blud.*“⁶⁷ Vlčkovu významovú dvojpolohovosť v otázke spisovnej slovenčiny nájdeme napr. aj v jeho korešpondencii s významným slovinským slavistom M. Murkom, s ktorým si vymieňal názory aj na úlohu malých slovanských jazykov. 2. októbra 1896 mu v rámci hodnotenia Šafárikovho vzťahu k slovenčine v Murkovom diele *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. Die böhmische Romantik* (Graz 1897) napísal: „*Vývody Vaše o poměru Šafaříkově k slovenčině podepisuji rád... Jak dnes se píše slovensky, ovšem filologovi připadá jako zbytečný luxus. Ale staří psali jinak, tam ještě byly idiotismy, syntax samorostlá, vzácný materiál lexikální, což dnes vytuchlo... Na ten čas na Slovensku jinak než nářečím psáti nelze.*“⁶⁸ Aj Murko neskôr diplomaticky odpovedal na Vlčkovu otázku, čo si myslí o možnostiach spisovnej slovenčiny vo vtedajšej súčasnosti, takto: „*Co se týká mého mínění o literární řeči slovenské, vím také já, že by teď nebylo možno hlásati úplný převrat a musíme se uspokojiti tím, jestli Slováci lnou k Čechům a jejich literatuře jako k nejbližší.*“⁶⁹

Ak sa zamyslíme nad otázkou, v čom spočívala podstata a význam česko-slovenských literárnych vzťahov, tak sa vlastne väčšinou pýtame na to, akú úlohu a funkciu zohrávala česká literatúra vo vývine literatúry slovenskej. Uhol pohľadu sa však dá aj obrátiť. Pri dvojčlennom vzťahu, chápanom buď symetricky, alebo asymetricky, môžeme vychádzať z komparatívnych kategórií, ako sú dvojdomovosť, bilaterálnosť, impulz, kontakt, inšpirácia, ekvivalent, adaptácia a pod. – z intertextuálnej siete jazykových, žánrových a motivických prvkov prechádzajúcich z textu do textu, a to z pohľadu slovenskej literatúry. Téma slovenskej účasti v českom literárnom vývoji však nesmie znamenať opačný extrém, t. j. výskum rôzne chápanej „slovacity“ v inej kultúre, ide najmä pokus o interpretáciu viacerých typov vzťahov a funkcií, ktorými slovenská literatúra mohla vstupovať do spoločného dialógu a porozumenia, ale aj odmietania a nekomunikácie. V česko-slovenskom literárnom kontexte, teoreticky vymedzenom S. Šmatlákom, predstavuje pojem „účasti“ aktualizáciu integračnej a najmä komplementárnej funkcie.⁷⁰ Jednotlivé funkcie – integračná, diferenciacná a komplementárna –, ktoré existujú vo vzájomnej súvzťažnosti, ale aj v napätí,

67 Tamže, s. 45.

68 Jaroslav Vlček v liste Matijovi Murkovi z 2. 10. 1896, ktorý je uložený v NUK v Ljubljane, fond Matija Murko (č. sign. Ms 1119).

69 Matija Murko v liste Jaroslavovi Vlčkovi zo 17. 11. 1898, ktorý je uložený v LA PNP v Prahe, fond Jaroslav Vlček.

70 Porov. ŠMATLÁK, Stanislav: *O spoločných úlohách českej a slovenskej literárnej vedy*. Slo-

vyjadrujú „*dialektiku vzťahov medzi dvoma autonómnymi historickými jednotkami*“.⁷¹ Preto môže absolutizácia určitej funkcie znamenať dokonca popretie česko-slovenského kontextu, tak ako viedlo precenenie integračnej funkcie v česko-slovenských vzťahoch až k čechoslovakizmu. Ďurišin spájal česko-slovenské vzťahy najmä s komplementárnou funkciou, ktorá je „*priamo úmerná blízkosti dvoch národnoliterárnych kontextov*“.⁷²

Z hľadiska intertextuality vyjadruje integračná funkcia analógiu, zhodu, ekvivalent – v rámci literárnohistorického výskumu ide o štúdium tých prvkov, ktoré zachytávajú blízkosť a kultúrnu jednotu. V komplementárnej funkcii (ktorá je v popredí nášho záujmu) ide o viaceré formy pôsobenia, „vplyvu“ (teda o „účasť“ slovenského prvku v systéme českej národnej literatúry), geneticko-kontaktového vzťahu, ktorý má intertextuálny charakter. Môžu sa tu uplatňovať viaceré tematické a výrazové možnosti literárnych „reakcií“ – od jednoduchého kontaktu, impulzu, inšpirácie prostredníctvom recepcnej sféry prekladu, až po viaceré formy adaptácie a nového spracovania. Bolo by však chybou, ak by sme chápali česko-slovenské vzťahy a ich jednotlivé funkcie iba ako modelové, ako výsledok teoretických úvah v rámci meziliterárneho spoločenstva. Iba z empirického pohľadu by sa väčšia literárnohistorická dominantnosť vo vzájomných vzťahoch priklonila na českú stranu a na jej ovplyvňovanie slovenskej kultúry. Pri kritike tohto hľadiska, ktoré sa veľakrát vnímalo ako nežiaduce, musíme vychádzať z toho, že nie vždy sa brala do úvahy skutočnosť, že rovnoprávne časti akýchkoľvek celkov sa nepohybujú vyhranene iba medzi protikladom, binaritou (česká a slovenská literatúra ako dve autonómne nezávislé jednotky) a totožnosťou, identitou (napr. záujem čechoslovakistov o splynutie českej a slovenskej literatúry do jedného vyššieho celku). P. Zajac, vychádzajúc z O. Čepana,⁷³ uvádza vo svojich úvahách širokú škálu vzájomného prelinania sa od kĺzavých a paralelných prechodov, korešpondencií a komplementárnych dotykov:⁷⁴ „*Modálne pole so širokou škálou interferencií vyznačujú všetky možné typy prelinaní od mäkkého dotyku po tvrdé prieniky a penetrácie, od spolupráce cez zádrhly, kolízie až po nezmieriteľné konflikty.*“⁷⁵

venská literatúra, 7, 1960, č. 2, s. 137–138; tenže: *O vzájomných vzťahoch českej a slovenskej literatúry*. Slovenské pohľady, 78, 1959, č. 10, s. 14–23.

71 ĎURIŠIN, Dionýz: *Meziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti*. Česká literatúra, 23, 1975, č. 4, s. 331.

72 Tamže.

73 Porov. ČEPAN, Oskár: *Literatúra – systém a dejiny*. In: ČEPAN, Oskár: *Literárnoteoretické state*. Výber z diela Oskára Čepana. Zväzok IV. Bratislava, VEDA 2003, s. 52–59.

74 Porov. ZAJAC, Peter: *Pulzovanie literatúry*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1993; tenže: *Estetika chvenia*. Bratislava, Kalligram 2006.

75 ZAJAC, Peter: *Teoretické iniciatívy v slovenskej literárnej vede dvadsiateho storočia*. Slovak Review, 17, 2008, špeciálne číslo Teória literatúry, s. 109.

Literárnohistorickým východiskom úvah porušujúcich zaužívanú, tradičnú schému o vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi sa môže stať článok J. Vlčka *Slovensko Čechám*, v ktorom napísal: „*Čím Čechy Slovensku byly v minulosti a čím kulturně i národně jsou mu dosud, ví každý. Ale často zapomínáme, čím Slovensko bývalo a podnes je Čechám.*“⁷⁶ Vlček uviedol príklady pôsobenia slovenskej literatúry na české písomníctvo, a to od protireformačnej činnosti česko-moravských exulantov, ktorí našli na Slovensku politický azyl a v symbióze s domácim prostredím vytvárali špecifickú slovesnú kultúru, až po činnosť romantickej generácie, ktorá poskytovala Čechom ešte pred K. Havlíčkom Borovským príklad organického spojenia každodennej politickej práce s literárnou tvorbou. Historikovo záverečný výrok v podobe metafory, že „*za všech svých béd a utrpení, za smutné osamocení a siroty Slovensko nepřestávalo a nepřestává také Čechy zavlažovati pramenem vody živé*“,⁷⁷ mohol do určitej miery opravovať tradičné predstavy o podriadenosti slovenskej literatúry českej kultúre a vytvárať tak priestor pre hľadanie novej partnerskej platformy. Takisto aj mladý Arne Novák v anketе Prúdiv v roku 1914 vymedzil komplexnú funkciu v česko-slovenských vzťahoch tak, aby zmiernil nebezpečenstvo českého centralizmu: „*... kultura slovenská, která stojí blízko lidového života a chová mnoho originálního, může a má působiti oplodivě na sestárlou a jednostranně západní a městskou kulturu českou*“.⁷⁸ Ale podľa A. Pražáka: „*Češi jsou trpkější vůči cizím literárním prvkům než Slováci*“.⁷⁹ Už na konci 20. rokov 20. storočia hovoril F. X. Šalda vo svojej stati *Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím*⁸⁰ o dvojpolárnosti a vzájomnej prepojenosti českej a slovenskej literatúry. Bol proti asimilácii slovenskej kultúry v česko-slovenskom celku – tá by totiž znamenala zánik literárnej slovenčiny – a hovoril o tvorivom súťažení a dopĺňaní sa navzájom – to bola podľa neho podmienka vývoja oboch národných literatúr: „*Nejde o to, aby slovenská literatura vplynula do české, nýbrž o to, aby tvořivě popírala českou literaturu a doplňovala se s ní ve vyšší útvar.*“⁸¹ Slovenskú literatúru považoval za osobitý duchovný a estetický fenomén, ktorý sa ale nesmie uzatvoriť voči vonkajším podnetom, aby neustrnul vo svojom vlastnom vývoji. Mukařovský, ktorý vo svojich poznámkach o česko-slovenskom vzťahu nadväzoval aj na F. X. Šaldu, si tiež

76 VLČEK, Jaroslav: *Slovensko Čechám*. Národní listy, 53, 1913, č. 160 (13.6.), s. 1.

77 Tamže.

78 NOVÁK, Arne: *Anketa o československej vzájomnosti*. Prúdy, 5, 1914, č. 9–10, júl – august, s. 473 (číslo vyšlo až v máji 1919).

79 PRAŽÁK, Albert *Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých*. Praha, Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 1932.

80 ŠALDA, F. X.: *Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím*. In: Šaldův zápisník I. 1928–1929. Praha, Československý spisovatel 1990, s. 297–305.

81 Tamže, s. 304.

uvedomoval význam slovenskej literatúry v procese historického vývoja českej kultúry: „... *i pro literaturu českou je fakt vzájemného vztahu s literaturou slovenskou fakt vývojový*.“⁸²

Slovenská účasť v českej literatúre 19. storočia a na prelome 20. storočia sa prejavovala v prvom rade tematicky, predovšetkým pri stvárňovaní slovenských motívov českými autormi – v rôznych žánroch, od rozprávky, romantickej metafory cez žánrovú drobnokresbu a historickú poviedku aj román až po faktografický dokument a cestopis. Okrem tematickej prítomnosti sa slovenská účasť začala na konci 19. storočia prejavovať aj zvýšeným vydávaním pôvodných slovenských diel (eventuálne ich prekladov) v českom prostredí. Tieto tendencie súviseli s rozvojom umeleckého realizmu v oboch literatúrach a prinášali väčšiu aktualizáciu vzájomných česko-slovenských vzťahov⁸³ a aktívnejšie pôsobenie slovenských osobností v českom kontexte. Ako sme už povedali, v období prelomu 19. a 20. storočia sú položené základy novej etapy medziliterárnych vzťahov (do tohto obdobia ešte nehovoríme o kontexte, iba o vzájomných vzťahoch, vytvorených na základe vzájomných kontaktov a spolupráce). V tejto prvej fáze česko-slovenského literárneho kontextu už ide o prejav založený na obojstrannom vedomom formovaní literárnej kultúry v Čechách i na Slovensku. Nejde tu už o príležitostnú recepciu slovenských textov či vzájomné návštevy spisovateľov, t. j. o externú formu vzájomného spoznávania sa, ale ako už bolo povedané, o široké rozvinutie česko-slovenského kontextu z hľadiska prekladov, tematickej účasti a hlavne Šmatlákom vymedzenej komplementárnej funkcie. Vynikajúci slovenský básnik, M. Rúfus, sa v 70. rokoch 20. storočia vyjadril, že „*dejiny československého kontextu nie sú dejinami pozvoľnej asimilácie, ale dejinami postupného individualizovania slovenského prvku. Povedané na rovine úprimnosti: náš vzťah je osobitnou kapitolou. Je to vzťah príbuzného k príbuznému. Vzťah, v ktorom po historickej skúsenosti obidvoch nechýba ostenň vzájomnej ostrážitosti*.“⁸⁴ Celkovo teda ide o štruktúrne zmeny a inšpiračné podnety, ktoré (ale v inej miere na českej a slovenskej strane) zasiahli do „organizmu“ oboch literatúr. Potvrďuje to aj systematická činnosť J. Vlčka, ktorý predstavil slovenskú literatúru ako historicky oprávnenú a hodnotovo a esteticky samostatnú jednotku.

Táto situácia si vyžiadala v českom prostredí zvýšený počet vydaných titulov zo slovenskej literatúry, a to najmä v origináli, ale aj v českých prekladoch.

⁸² MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Básnická sémantika. Universitní přednášky Praha – Bratislava*. Usp. Miroslav Procházka. Praha, Univerzita Karlova 1994, s. 144.

⁸³ Porov. KRAUS, Cyril: *Slovensko-české literárne vzťahy včera a dnes*. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. (Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie.) Ved. red. Jozef Hvišč. Bratislava, T.R.I.MÉDIUM 2000, s. 83–96.

⁸⁴ RÚFUS, Milan: *Poznámky ku kontextu*. In: RÚFUS, Milan: *O literatúre*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974, s. 29.

Pri problematike prekladov zo slovenskej literatúry do českej sa musí vychádzať z modernej podoby dvojdomovosti niektorých autorov a diel v rámci novej komunikačnej situácie na konci 19. storočia.⁸⁵ Preklad a originál (pôvodne dva identické javy) poukazujú na iný spôsob existencie v literatúre prijímajúcej a vysielajúcej a vzájomná funkcia potom súvisí v česko-slovenskom prípade so schopnosťou slovenskej literatúry využiť vlastnú literárnu tradíciu. Najmä zo slovenskej strany sa biliterárnosť rozvíja ako špecifická komunikačná situácia, keď je spisovateľ schopný integrovať do svojho diela dve literárne kultúry a esteticky prijímať nielen vlastnú literatúru, ale aj literárny kód iného národa.⁸⁶ D. Ďurišín hovoril v tejto súvislosti o prekladateľskej dvojdomovosti a uvádzal žánrové modifikácie prekladu, ktoré súvisia so slovenskou recepciou českej literatúry: „*Boli aj prípady, keď slovenský prekladateľ priamo počítal s literárnou spolupatričnosťou Čechov a Slovákov, vyplývajúcou z existencie osobitného medziliterárneho spoločenstva slovenskej a českej literatúry a pri svojej prekladateľskej stratégii na nej tvorivo budoval.*“⁸⁷ Osobitné postavenie prekladu v česko-slovenských vzťahoch preto súvisí aj so stavom rozvoja českej a slovenskej biliterárnosti a tradičná, informatívno-jazyková funkcia, ktorá sa uplatňovala v 19. storočí, ustúpila tvorivo-kreatívnej funkcii.⁸⁸

Samotný pojem dvojdomovosť, ktorý patrí medzi modelové kategórie česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva a sformuloval ho D. Ďurišín na začiatku 80. rokov na základe česko-slovenskej literárnohistorickej skúsenosti,⁸⁹ znamená príslušnosť autora a jeho diela k dvom (alebo viacerým) literárnym systémom, v ktorých sa však prejavujú iným spôsobom. Ďurišín v tejto súvislosti tvrdil, že „*takí dvojliterárni autori ako Kollár a Šafárik v českej a slovenskej literatúre žijú odlišne v prvej a odlišne v druhej literatúre*“.⁹⁰ Ale vzťah dvojdomovosti k biliterárnosti, tzn. ku schopnosti písať dvoma jazykmi, nebol priamočiary, napr. väčšina významných slovenských autorov v 19. storočí bola vo vzťahu k českej literatúre bilingválna, ale nebola dvojdomová (kategória

85 Porov. DOROVSKÝ, Ivan: *Prínos a úskalí biliterárnosti (nejen česko-slovenské)*. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. Jozef Hvišč. Bratislava, T.R.I.MÉDIUM 2000, s. 30–38.

86 Porov. ROSENBAUM, Karol: *Historické premeny medziliterárnych vzťahov. Spoločenstvo českej a slovenskej literatúry*. In: ĎURIŠÍN, Dionýz a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* 1. Bratislava, Veda 1987, s. 74–86.

87 ĎURIŠÍN, Dionýz: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1993, s. 71.

88 ĎURIŠÍN, Dionýz: *Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti*. Česká literatura, 23, 1975, č. 4, s. 333.

89 Porov. ĎURIŠÍN, Dionýz: *Predvariteľnyje itogi diskusii o mezliteraturnych obščnostach*. Slavica Slovaca, 16, 1981, č. 4, s. 346–351.

90 Citované podľa STOJMENSKA-ELZESER, Sonja: *Poznámka k jednomu venovaniu (O duchovnom príbuzenstve medzi Dionýzom Ďurišínom a Milanom Ďurčinom)*. In: *Od teorie jazyka k praxi komunikace II*. Eds. Daniel Bína – Miloš Zelenka. České Budějovice, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity 2007, s. 59.

dvojdomovosti sa spája najmä s osobnosťou J. Kollára a P. J. Šafárika). Naproti tomu býva napr. biliterárny Ľ. Štúr a slovenskí autori (ktorí písali do roku 1843 po česky) spájaní svojou tvorbou iba so slovenskou literárnou tradíciou a česká historiografia si ich „neprivlastňuje“. Do vzniku spisovnej slovenčiny vlastne monolingvizmus, tzn. spoločný jazyk v česko-slovenských vzťahoch, v podstate rozširoval dvojdomosť, po roku 1843 vystúpila do popredia biliterárnosť, ktorá komplikovala cestu slovenských spisovateľov ku skutočnej dvojdomovosti.⁹¹ Je ale zrejmé, že vnímanie asymetrickej dvojdomovosti v česko-slovenskom vzťahu vyplývalo viac z prevahy geneticko-kontaktoých vzťahov, ako z pochopenia „*fungovania dvoj- či viacdomových autorov v nasledujúcom vývine každej zo zainteresovaných literatúr*“.⁹²

Ďurišin charakterizoval slovensko-českú biliterárnosť v tom význame, že texty jednej národnej literatúry majú predpoklady fungovať v kontexte druhej literatúry,⁹³ nejde tu však iba o následok bilingvizmu, ale aj blízkosti historických tradícií a poetických systémov. Česko-slovenská biliterárnosť, navyše, umožňovala sprostredkujúcu funkciu prekladov slovesných diel, t. j. vzájomne sprostredkovať inonárodné literárne hodnoty v oboch literárnych systémoch. Teória medziliterárnosti v súčasnosti neodvodzuje princíp biliterárnosti z národnej príslušnosti, ale najmä z bilingvizmu a spolu s tým z funkcie textu, t. j. jazyka diela, keď „*autor ... môže patriť do dejín jedné nebo niekoľik národních literatur a kultur podle toho, v jakém jazyce je dílo napsáno a tudíž kterému adresátu (recipientu) je určeno*“.⁹⁴ Česko-slovenská biliterárnosť je špecifická v tom, že vychádza z blízkosti jazykov a z ich silných kontaktov v kultúrnej komunikácii. Je ovplyvňovaná prvkami analogického historického vývoja a literárnej tradície, ktorá sa po roku 1918 už vytvárala v rámci spoločného štátneho celku, a preto bola spätá s ideologickou víziou unitaristického čechoslovakizmu. Ten bol chápaný ako kultúrna a jazyková jednota, v ktorej mali obidve literatúry pôsobiť ako časti vyššieho spoločenstva. Česko-slovenská biliterárnosť sa obojstranne prejavovala aj odchodom autorov do druhého kontextu a ich zapojením sa do nového prostredia. Ale predsa len môžeme, aj keď naozaj iba schematicky a zjednodušene, uviesť jeden z prístupov k biliterárnosti – napr. niektorí českí autori, ktorí po roku 1918 odchádzali z pracovných dôvodov na

91 Porov. HEGEDŮSOVÁ, Zuzana: *Dvojdomovost' v medziliterárnem spoločenstve*. In: ĎURIŠIN, Dionýz a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 3*. Bratislava, Veda 1991, s. 76–91.

92 ĎURIŠIN, Dionýz: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 1993, s. 49.

93 Porov. ĎURIŠIN, Dionýz a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I*. Bratislava, Veda 1987, s. 15.

94 DOROVSKÝ, Ivan: *Prínos a úskalí biliterárnosti (nejen česko-slovenské)*. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. Jozef Hvišč. Bratislava, T.R.I.MÉDIUM 2000, s. 34.

Slovensko, sa začlenili do inonárodného kontextu a paralelne používali svoj materinský jazyk aj spolu s jazykom „druhej“ krajiny (napr. L. N. Zvěřina, ktorého si navyše privlastňujú obe literatúry a je príkladom klasickej dvojdomovosti).⁹⁵ Slovenskí autori, ktorí študovali najmä v Prahe, si väčšinou ponechávali svoj materinský jazyk a iba výnimočne písali po česky (najmä v umeleckej komunikácii). Dokázali síce využiť formálne aj ideové podnety nového českého kontextu, ale aj napriek tomu sa nestali v klasickej slova zmysle dvojdomovými autormi a historiograficky boli „privlastňovaní“ väčšinou svojím prostredím, pre ktoré tvorili. Českí autori, ktorí sa stotožnili s ideológiou čechoslovakizmu, mali väčšinou na mysli „univerzálneho“ čitateľa. Napr. Zvěřinovo dielo v 20. rokoch 20. storočia, písané oboma jazykmi, spĺňalo vzhľadom k českému prostrediu najmä informatívnu funkciu, ale propagačne bolo určené aj pre slovenského čitateľa.

Literárna tvorba slovenských autorov, ktorá vznikla v českom prostredí a bola vydávaná v českých vydavateľstvách, bola väčšinou spätne adresovaná aj slovenskému kontextu a sprostredkovávala tiež inonárodné podnety, ako to môžeme vidieť napr. u davistov a pod. Z českej strany bola schopnosť biliterárnosti oslabená – spisovateľ čerpal najmä z tradícií vlastného národa a z literárneho systému druhej kultúry prijímal hlavne inšpirácie (bez ohľadu na to, či sa jeho dielo stalo neskoršou interpretáciou spoločným majetkom kultúrneho dedičstva, ku ktorému sa hlásili obidve literatúry). Na slovenskej strane sa dá pozorovať schopnosť tvorivo využiť obidve literárne tradície, a to tým, že nadväzovala a potom rozvíjala aj literárne tradície druhej literatúry.⁹⁶ Musíme opäť povedať, že model česko-slovenských vzťahov (aj vrátane biliterárnosti) bol v literárnom vývoji Čechov a Slovákov uskutočňovaný asymetricky. Slováci dokázali literárne využiť české podnety a zdroje, čo zasahovalo do určitej miery aj do vnútornej štruktúry slovenskej literatúry. Spätne tento proces analogicky nefungoval. Slovenský vplyv na českú kultúru zostával akoby „na povrchu“ alebo bol veľakrát marginalizovaný, a preto väčšinou silnejšie nepôsobil na druhú (aj keď blízku) literatúru, a to aj napriek tomu, že viaceré české osobnosti (napr. J. Vlček, F. X. Šalda atď.) priamo poukazovali na hodnoty slovenskej literatúry. Vedecký epigón J. Vlčka, F. Frýdecký, bol vo svojom spise *Čechy a Slovensko v zrcadle literárním* (Praha 1920) skeptický a tvrdil, že „vždy bylo více básnického zájmu o Slovensko než básnických skutků, čili: mnoho bylo

⁹⁵ L. N. Zvěřina má heslo: *Lexikon české literatury 4/II. U–Ž. Dodatky A–Ř*. Praha, Academia 2008, s. 1791–1794, podpísané pš; taktiež: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2. zväzok*. Bratislava, Obzor 1984, s. 276–277.

⁹⁶ ĎURIŠIN, Dionýz: *K problematike slovensko-českého biliterárneho historizmu*. In: Česko-slovenský literárny kontext. Bratislava – Praha 1980, s. 230–254; tenže: *Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti*. Česká literatura, 23, 1975, č. 3, s. 329–340.

povolanych, ale málo vyvolených“.⁹⁷ Frýdecký síce zastával podľa Vlčkovho vzoru teóriu jednotnej tvorby „v oblasti dvojčinného národa česko-slovenského“,⁹⁸ v rámci ktorej „Slovensko literárni ... jest krajově zbarvenou součástkou české literatury“⁹⁹ aj keď s vlastným spisovným „nárečím“, ale zároveň poukazyval na nepomer v zastúpení vzájomnej účasti, na hodnotovú asymetriu funkcie „spoločného“ kontextu: „... slovenskosti u českých básníků shledali jsme pořádku; daleko více českosti bychom našli v díle básníků – Slováků od Štúra až po Vajanského a Kraska.“¹⁰⁰

Je zaujímavé, že po roku 1989 a najmä po štátoprávnom rozdelení oboch národov (1993) prišlo k určitej zmene v slovenskom a českom prístupe ku vzájomnej biliterárnosti. Podporovanie tradície česko-slovenského a slovensko-českého medziliterárneho a kultúrneho spoločenstva vyplýva aj z osobitého postavenia Slovákov ako najpočetnejšej národnostnej menšiny v Čechách po rozpade federácie, z jej intelektuálneho potenciálu, ktorý ovplyvňoval český „nezáujem“ o Slovensko a ktorý viedol podľa I. Dorovského k postupnému vytváraniu fenoménu označovaného literárnou historiografiou ako tzv. pražská slovenská literatúra a kultúra.¹⁰¹ Tá sa považuje za nadnárodný jav, keď sa jej autori stávajú dvojdomovými, píšu buď po česky, alebo po slovensky, alebo v oboch jazykoch, ale najmä „spoluvytváreji nové estetické hodnoty v oboch národných literatúrach“.¹⁰² Podľa Dorovského sem patria hlavne tí autori, ktorí vo svojom „druhom domove“ píšu materinským jazykom (ale aj českým), čím „konkrétne určujú svoj vzťah k recipientům, tj. své dílo adresují Slovákům v Praze a v České republice a také čtenářům na Slovensku.“¹⁰³

V závere musíme opäť skonštatovať, že model česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov sa v literárnom vývoji Slovákov a Čechov neuskutočňoval symetricky. Česi preberali najmä témy a motívy – Slováci zase dokázali viac využiť české podnety, ktoré už v 19. storočí mohli ovplyvniť aj celkový vývoj slovenskej literatúry. Slovenská účasť v českej literatúre tak mohla v literárnej a spoločenskej realite iba v menšej miere (či už kvantitatívnej, alebo kvalitatívnej) konkurovať českému „vplyvu“ v slovenskom literárnom vývoji,

97 FRÝDECKÝ, František: *Čechy a Slovensko v zrcadle literárním*. Praha, Jos. Springer 1920, s. 128.

98 Tamže, s. 131.

99 FRÝDECKÝ, František: *Slovensko literárni od doby Bernolákovy*. Moravská Ostrava, Adolf Perout 1920, s. V–VI.

100 FRÝDECKÝ, František: *Čechy a Slovensko v zrcadle literárním*. Praha, Jos. Springer 1920, s. 130.

101 DOROVSKÝ, Ivan: *Teoretická a metodologická východiska pražské slovenské literatury a kultury*. In: DOROVSKÝ, Ivan: *Slovenské literatury a dnešek*. Brno, Masarykova univerzita 2008, s. 43–47.

102 Tamže, s. 44.

103 Tamže, s. 46.

čo však logicky vyplývalo z jazykovej reality a rozdielnych kultúrno-historických podmienok, z existencie iného spôsobu štátotvorného formovania a zo silnejšieho národnostného útlaku Slovákov.

Text bol pripravený v rámci grantu GA AV ČR Vzájemnost a nevzájemnost. Sondy do česko-slovenských literárnych vzťahů (IAA900920702).

